

הערות ברמב"ם הלכות חמץ ומצה

(א) ברמב"ם ה' חמץ ומצה פ"א ה"ב כתב: והמניח חמץ ברשותו בפסח אעפ"י שלא אכלו עובר בשני לאוין, שנאמר לא יראה לך שאור בכל גבולך ונאמר שאור לא ימצא בבתיכם ע"ש ובכסף משנה שכתב: וא"ת ה"ל למימר בג' לאוין דהא עובר בלאו דלא יראה לך חמץ, וי"ל דלא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור לא חשיבי אלא לאו אחד משום דלא בא אלא ללמד דהיינו חמץ היינו שאור, וכדאמרין בריש יום-טוב (ביצה ז, ב): פתח הכתוב בחמץ וסיים בשאור לומר לך היינו חמץ היינו שאור, כלומר אין בין חמץ לשאור עכ"ל הכ"מ; והנה הוא עשה מזה קשייה ותירוצ' על הרמב"ם, ובאמת בספר המצות להרמב"ם חלק לא תעשה מציה ר' כתב בעצמו: הוזהירנו שלא יראה חמץ בכל גבולנו ז' ימים, יהא אמרו: ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור בכל גבולך שבעת ימים, ואין אלו שני לאוין בשני ענינים אבל הם בענין אחד, ובבא"ר אמרו: פתח הכתוב בחמץ וסיים בשאור לומר לך היינו חמץ היינו שאור, כלומר אין הפרש בין חמץ לשאור עכ"ל, והם-המה דברי הכ"מ, ומן התימה על מרן הכ"מ שלא העתיק כאן את דברי הרמב"ם עצמו בספר המצות, בשגם הוא עצמו להלן בהלכה ג' מציין לספר המצות מציה ר' ע"ש; ומה שמחזק את תמיהתי, כי בגמרא לפנינו בביצה שם הנוסחא: פתח הכתוב בשאור וסיים בחמץ ע"ש וברש"י שמבאר: פתח הכתיב בשאור, שאור לא ימצא בבתיכם, וסיים בחמץ כי כל אוכל מחמצת (ע"ש שמראה מקום לשמות יב, יט שנאמר שם: שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם כי כל אוכל מחמצת ונכרתה וגו', ולדעתי ט"ס הוא ברש"י וצ"ל: פתח הכתוב בשאור, תשביחו שאור מבתיכם וסיים בחמץ כי כל אוכל חמץ ונכרתה, יהא שם בפסוק טו); ואילו הרמב"ם מביא את הפסוק בשמות יג, ז: ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור, ועל הכתוב הזה מביא הוא ואחריו גם הכ"מ: פתח הכתיב בחמץ וסיים בשאור, ובודאי היתה לפני הרמב"ם נוסחא זו בתלמוד שלפניו (ובדקדוקי סופרים לא הרגיש כלל בזה) אבל מאין לקח הכ"מ את הנוסחה הזאת? וצ"ע.

(ב) שם פ"ג ה"ב, כתב הרמב"ם: החמץ שמניח בלילי י"ד שיאכל ממנו למחר עד ד' שעות אינו מניחו מפוזר ומפורד בכל מקום אלא מצניעו כו' ויזהר בו שאם לא נזהר בו ומצאו חסר צריך לחפש אחריו ולבדוק פעם אחרת שמא גררוהו העכברים עכ"ל, ומקורו (כפי שהרגיש גם הלח"מ) מגמרא דפסחים ט, ב, שאמר רבא: מה שמשיר יניחנו בצנעא שמא תטול חילדה לפנינו כו' תניא כוותיה דרבא: הרוצה לאכול חמץ אחר בדיקה כו' מה שמשיר יניחנו בצנעא שלא תבוא חילדה כו' רב מרי אמר גזירה שמא יניח עשר וימצא תשע ע"ש, והרמב"ם מביא טעמא דרב מרי וע"ש בלחם משנה שתמה למה לא הביא טעמא דרבא דתניא כוותיה? וזוהי באמת קושיא אלימתא, כי כבר יש לנו כלל גדול, מיבא בהליכות עולם סוף שער ה' דכל היכא דאיתמר תניא כוותיה דפלוני הלכה כמותו (וכ"ה דעת התוספות

ביבמות לו, א, ד"ה הלכתא ע"ש ובמסורת הש"ס שם), ולמה שבק הרמב"ם טעמיה דרבא? אבל מצאתי דבר מושכל והגיוני בתוספות יום טוב פ"ב דביצה מ"ב שכתב דמדמייתי הש"ס טעמא דמתקן, בטר דמייתי תניא כותיה דר"ב כו' ש"מ דעיקר היא טעמא דמתקן ע"ש בדבריו, ולפי"ז אין כאן מקום לתמוה על הרמב"ם שהביא טעמא דרב מרי (וכן הביא גם הרי"ף) משום דבגמרא מייתי טעמא דרב מרי בטר דקאמר תניא כוותיה דרבא, ומזה מוכח דטעמא דרב מרי עיקר.

ג) שם פרק ה הלכה ז: החטים מותר לבלול אותן במים, וציין הכ"מ המקור לפסחים מ, א: אמר רבא מותר לללות, ולכאורה תמוה, דהלא אחרי"כן אמרו שם בגמרא: הדר אמר רבא: מצוה לללות, ולמה כתב הרמב"ם כדעת רבא הראשונה דמותר? וכבר נשאל על זה ב"נודע ביהודה" מהדורה תנינא חארי"ח סימן עט, והשיב דמה דאמר רבא מצוה לללות היינו במצה של מצוה, והרמב"ם כאן בדין לתיתה קאי ולא מיירי כלל במצה של מצוה, ומה שלא הזכיר הרמב"ם מצוה לללות מצה של מצוה, היינו משום שכבר הביא חומרת הגאונים שאסרו הלתיתה לגמרי ע"ש בדבריו; ואולם בפני יהושע לפסחים שם מפרש אחרת דמה שאמר רבא מותר לללות קאי על מצה של מצוה, ולפי דבריו נראה שגם מה שהדר רבא ואמר מצוה לללות גם כן כוונתו למצה של מצוה ושוב תמוה: למה כתב הרמב"ם בלשון מותר ולא מצוה? והנה בגמרא שם סוף ע"א אמרו: ואפילו הכי לא הדר ביה רבא כו' ופירש רש"י: ואפילו הכי, דלא אשכח רבא סייעתא למילתיה לא הדר ביה ממאי דאמר בעינן שימור כו', וראה בחדושי הצ"ח לפסחים שם שכתב: דקדק רש"י בלשונו ולא כתב, ולא הדר רבא ממאי דאמר מצוה לללות, מזה אפשר דשפיר הדר ביה ע"ש בדבריו, ולדעתי גם הרמב"ם פירש כך דרבא לא הדר ביה ממה שאמר דבעינן שימור, אבל חזר בו ממה שאמר "מצוה לללות", ומשום זה שפיר כתב: מותר, ולא מצוה; וזמן התימה על הצ"ח שהוא גם "נודע ביהודה" שלא העיר כלל כי בזה מתורצת הקושיא שלו ב"נודע ביהודה" מהד"ת שהזכרתי, והלא שורה אחת קודם הוא מזכיר בצ"ח שם את המהדורא-תנינא של ספרו זה שהוא מוכן לדפוס, ואם כן כתב את דבריו בצ"ח אחרי שכבר סידר את הנודע ביהודה מהד"ת, ושוב היה לו לזכור ולהזכיר כי לפי מה שהיא מפרש רש"י כאן, אין מקום לקושייתו בנודע ביהודה שם, וצ"ע.

ד) שם פרק ז הלכה א: מצות עשה של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל טו בניסן שנאמר זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים כמו שנאמר זכור את יום השבת כו', אפילו תלמידי-חכמים גדולים חייבים לספר ביציאת מצרים וכל המאריך בדברים שאירעו ושהיו הרי זה משובח; והנה מה שהרמב"ם לומד מצוה-עשה זו מזכיר את היום הזה, כבר גלה המגיד משנה מקורו שזה מבואר במכילתא ע"ש ובמגדל עוז שציין לספר המצות של הרמב"ם, וזהו במ"ע קנז שהרמב"ם בעצמו מביא מקור לדבריו מלשון המכילתא, שמצוה זו של יציאת מצרים ילפינן מן הכתוב זכור את היום הזה, וזהו במכילתא דר"ש בן יוחאי פ' בא, יג, ג ע"ש, והרמב"ם בספר המצות מוסיף ע"ז: "כלומר שהוא צוה לזכור כמו שאמר זכור את יום השבת לקדשו", ובודאי כוונת הרמב"ם לבאר שצריכים לספר בפה ולזאת הזכיר גזירה-שהו דזכור את יום השבת, שעל זה אמרו בתורת כהנים ר"פ בחוקותי: מה אני מקיים זכור? — שתהיה שונה בפיך ע"ש (ותמהני על שני גדולי-ישראל: בעל "יד איתן" והרב האדר"ת בהגהות "בני בנימין" שלו להרמב"ם שנלאו למצוא מקור, והרב "יד איתן" הביא מקורו ממרחק, ממדרש

שמינית רבה פ' בא. יהיא לא ידע שמדרש זה הוא מאוחר והרמב"ם לא ראהו ולא השתמש בו, ושניהם לא ראו מה שמציין במגדל עוז לספר המצות, ששם הראה הרמב"ם בעצמו מקורו; אבל מה שאני תמה, כי לאלתר בהלכה ראשונה, כשהוא מדבר על "מצות עשה של תורה" הכניס הרמב"ם כי כל המאריך — הרי זה משובח, מה שלכאורה אין זה מעיקר המצוה של תורה, ויותר תמות שגם בספר המצות שלו, שאין דרכו להכנס בפרטים, הוא כותב שם במצוה כנו: "שצוני לספר ביציאת מצרים בליל טו מניסן בתחלת הלילה כפי צחות לשון המספר וכל מי שיוסיף במאמר' ויאריך הדברים בהגדלת מה שעשה לנו השם ומה שעשו לנו המצרים מעול וחמס ואיך לקח השם נקמתנו מהם ובהודות לו על מה שגמלנו מחסדיו יהיה יותר טוב כמי שאמרו כל המספר ביציאת מצרים הרי זה משובח, והכתיב שבא על הצווי הזה הוא אמרו והגדת לבנך וכו'" ע"ש בדבריו (וע"ד השנוי בין ספר המצות לספר הי"ד במצוה זו כבר הרגיש החתם סופר בחא"ח סימן לו ע"ש). הרי רואים אני שגם בספר המצות עוד קודם שהזכיר דברי המכילתא הדגיש בארוכה כי צריכים להאריך בסיפור יציאת מצרים, מה שזו אין דרכו כלל בספרו להכנס בפרטי המצוה, הלא דבר הוא? ומשום זה נראה לדעתי, כי זהו אחד מיסדי מצות עשה של תורה להאריך בליל זה בסיפור יציאת מצרים, כי הנה גדולי האחרונים הקשו: למה לנו מצות עשה מיוחדת שצריכים לספר ביציאת מצרים בליל פסח, אחרי שמצוה להזכיר יציאת מצרים בכל יום ולילה וכמו שדרשה בן זומא (ברכות יב, ב): למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך, ימי חייך הימים, כל ימי חייך הלילות ע"ש וברמב"ם פ"א מה' ק"ש ה"ג, ולמה צריכים למ"ע מיוחדת בליל הראשון של פסח? ראה ב"מנחת חינוך" מצוה כא שהאריך בקושיה זו (וע"ש מה שתמה על רש"י שמות יג, ג, שכתב עה"פ "זכור את היום הזה", למד שמזכירין יציאת מצרים בכל יום, ותמה הוא דהרי חז"ל למדו זאת מקרא דלמען תזכור המאחר בתורה ולא מפסוק זה? ולא ראה כי במכילתא בא אמרו עה"פ "זכור את היום הזה": אין לי אלא שמזכירים יציאת מצרים בימים, בלילות מניין? שנאמר למען תזכור כו' ע"ש כי משם המקור לדברי רש"י; גם הרב פרי מגדים ב"פתיחה כוללת" (הביאו במנחת חינוך שם) תמה שמכיון שמצוה להזכיר יציאת מצרים בכל יום, למה לנו מצוה מיוחדת לליל פסח, וכבר הקדימם בקושיה זו בשו"ת "בשמים ראש" (המיוחס לרא"ש) סי' קעג וכתב לתרץ דיציאת מצרים של כל הימים סגי ליה בלב, אבל בליל פסח כתיב והגדת בפ"ה ע"ש (ואמנם במנחת חינוך שם מזכיר מה שכתב בשאגת אריה סי' יג דגם בכל השנה צריכים זכירה בפ"ה); ולכן נראה לדעתי שזהו ההבדל בין שאר ימות השנה לליל פסח, שבכל ימות השנה מספיק להזכיר בקצרה ענין יציאת מצרים, אבל בליל פסח צריכים להאריך בספור זה, ומשום זה, כאשר הזכיר הרמב"ם בספר המצות שלו ובספר הי"ד מצות עשה זו לספר יציאת מצרים בליל טו מניסן, הסמיק תיכף לזה את הצורך "להוסיף במאמר ולהאריך הדברים", כי זהו חלק יסודי מן המצוה הזאת בליל פסח "להאריך בדברים שאירעו ושהיו" בשעת יציאת מצרים באותו הלילה, זהו מה שנראה לדעתי בהבנת דברי הרמב"ם ב"ספר המצות" ו"משנה תורה" שלו.

(ה) שם הלכה ב: כיצד, אם היה קטן או טיף ש אומר לו: בני, כולנו היינו עבדים כו' ואם היה הבן גדול וחכם מודיעו כו', ויש להעיר כי בנוסח ההגדה שלנו, שמקורה במכילתא, נזכר בתוך ארבעה בנים אחד תם, וכן מעתיק הרמב"ם

בעצמו אחרי זה בנוסח ההגדה: תם מה הוא אומר ע"ש, ואילו כאן הזכיר מלח טיפש, ובזה סמך על הירושלמי פ"י דפסחים הלכה ד: תני ר' חייא: כנגד ד' בנים דיברה תורה: בן חכם, בן רשע, בן טיפש, בן שאינו יודע לשאול ע"ש; ואמנם בילקוט שמעוני סוף פרשה בא מעתיק דברי המכילתא, ומביא הנוסח כמו בירושלמי: ^{ה"א} טיפש מה הוא אומר. כמו-כן יש להעיר שבנוסח ההגדה של הרמב"ם מעתיק בשאלת החכם: מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהינו איתנו (ובדפיסים האחרונים קלקלו ושנו והדפיסו בלשון הרגיל בהגדה: אשר צוה ה' אתכם). ובאמת הניסח "איתנו" כתוב גם במכילתא וגם בירושלמי, ואין לפי זה כל קושיה מה שהקשו מפרשי ההגדה דהלא החכם באמרו אתכם מוציא גם את עצמו מן הכלל, ומהו ההבדל בינו לבין הרשע? אבל לפי הנוסח במכילתא ובירושלמי וכן הרמב"ם בדפוסים הראשונים ובכתב-יד, שהחכם אומר אותנו, שוב אין מקום לקושיה ולתירוץ.

(ו) פרק שמיני הלכה ח': אחר שמברך המוציא לחם חוזר ומברך על אכילת מצה ומטבל מצה בחרוסת ואוכל ^{ה"א} ע"ש ובהשגות הראב"ד שכתב: זה הבל, וראה במגיד משנה מה שהעיר בזה, ובאמת כדברי הרמב"ם כן כתב גם רב נטרונאי גאון (הובאו דבריו ב"אוצר הגאונים" לפסחים, חלק התשובות סימן ש"מא): ונוטלין שני ככרות ומניח פרוסה ביניהן ומברך המוציא לחם מן האדן ובוצע ומברך על אכילת מצה וטובל ואוכל, ונוטל מן החזרת דהיינו מרור ומטבל בחרוסת ומברך על אכילת מרור ואוכל ואין צריך לברך עליו בורא פרי האדמה ואוכל זכר למקדש ע"ש, וזה הכל כמו שכתב הרמב"ם בהלכה זו ע"ש.

וכן מ"ש הרמב"ם שמברך על אכילת מצה אחרי שמברך המוציא, גם זה מקורו מדברי אחד מן הגאונים מרנא ורבנא משה ריש מתיבתא (הובאו דבריו ב"אוצר הגאונים" שם סימן ש"מ): דמברך ברישא המוציא, דלית ברכה דקדימה להמוציא כו' הלכך מברך המוציא לחם ברישא ובוצע ולא אכיל עד דמברך על האי אומצא לאכול מצה ע"ש שחזר עוד הפעם שמברך "לאכול מצה", וכנראה שאגב שיטפיה כתב כן, שהרי גם בספר הפרדס לרש"י בה' ברכות כתב בנוסח הברכה לאכיל מצה ואילו בהלכות פסח כתב מפורש שמברכים: אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת מצה ע"ש, וראה בלבוש, לבוש המור, הלכות פסח סימן תעה סעיף א שכתב בתוך דבריו: ומה שמברכין בעל אכילת מצה ולא לאכול בלמ"ד מפני שמוציא בברכה זו את עצמו ואחרים עמו, וכל ברכה שמוציא אחרים עמו צריך לומר על כן על אכילת מרור, שכן משמע מלשון דעל שמצוה אותנו על עשיית מצוה זו ולשון דלמ"ד אין משמעו אלא על עצמו כו' ע"ש בדבריו שהם תמוהים לדעתי, כי הרי הוא בעצמו כתב בהלכות ראש השנה סי' תקפה לברך לשמוע קול שופר, ישם הלא מוציא את עצמו ואחרים עמו וראה בש"ע או"ח שם בהגהת הרמ"א; וברמב"ם ה' ברכות פי"א הי"ד: היתה (המצוה) חובה ונתכוון להוציא עצמו מידי חובה ולהוציא אחרים מברך לעשות ע"ש ודברי הרב הלבוש תמוהים לדעתי, ואכמ"ל.